

AZ ELTE BÖLCSESZKAR NEVELÉSTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK TÖRTÉNETE 1900–1949 KÖZÖTT

III.

A hazai polgári pedagógia műhelye (1900–1945)

Rendhagyó módon került betöltésre – nyilván az előzmények miatt – a neveléstudomány professzorának tisztsége Lubrich halála után. Külön egyetemi bizottságot szerveztek abból a célból, hogy vegye számba a szóbahozható jelölteket, s tegyen javaslatot a kinevezendő személyre. Három ülést tartott a bizottság s ennek eredményeképpen nem pályázat kiírását javasolták, hanem azt, hogy a kar hívja meg Fináczy Ernő VKM-osztálytanácsost a neveléstudomány professzorának. A kari tanács 1901. május 2-i ülésén hosszas tárgyalás után elfogadta a javaslatot, s 1901. szeptember 27-én *Fináczy Ernő* mint egyetemi nyilvános rendes tanár átvette a neveléstudományi tanszék vezetését.¹

Az új professzor korábban négy éven át középiskolában tanított, majd 1885-től a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban dolgozott különféle beosztásokban. 1898-ban miniszteri titkár lett, osztálytanácsosi ranggal. E két évtized alatt alaposan megismerte a hazai és a nyugat-európai tanügy fejlődésének tendenciáit és problémáit, tájékozottságát elmélyítették franciaországi és németországi tanulmányútjai. Mindezek eredményeképpen számos értékes tanulmányt tett közzé, több könyvet is megjelentetett. Széles látókör, mély tudományos igény, differenciált problémaérzékenység birtokában kezdte meg professzori tevékenységét.

Fináczy Ernő három évtizede

Kétségtelen, hogy Fináczy irányítása alatt *a magyar neveléstudomány egyik kiemelkedő műhelyévé vált a budapesti egyetem bölcsészkarának pedagógiai tanszéke*. Vezető professzora a legtekintélyesebb hazai neveléstudományi szakember volt e három évtized alatt mind a hivatalos tanügyi hatóságok, mind a pedagógusképző intézmények tanárai, mind pedig a neveléstudomány különböző rendű-rangú hazai képviselője előtt.

A tanszék vezetője széles körű oktató és kutató tevékenységet fejtett ki 1919-ig, ez az év több vonatkozásban is jelentős cezúra a tanszék (és Fináczy) életében.

Székfoglalása idején került ki a sajtó alól egyik nagyszabású főműve: „A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában,” az I. kötet 1899-ben, a II. kötet 1902-ben jelent meg.

¹ Felhasználtuk *Balogh László* tanulmányát: *Fináczy az egyetemen*. A „Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből” (szerk. Mészáros István) c. kötetben. Bp. 1979. 227–241.

További legjelentősebb művei egyetemi előadásai nyomán keletkeztek: „Az ókori nevelés története” 1906-ban, „A középkori nevelés története” 1914-ben, „A renaissance-kori nevelés története” pedig 1919-ben jelent meg.

E köteteknek ez az alcíme: „Vezérfonal egyetemi előadásokhoz.” S mindegyikre vonatkozik a reneszánsz-kötet bevezetőjében olvasható indoklás: „Hogy művem közzétételére határoztam el magamat, főként ama sürgető kívánságok hatása alatt történt, melyekkel tudós hajlandóságú és a neveléstörténet iránt különösen érdeklődő hallgatóim mind gyakrabban fölkerestek . . .”

Első egyetemi előadásait az 1901/1902-i tanév második félévére hirdette meg: „Általános paedagogia” heti 2 órában, „A nevelés története a XVIII. században,” heti 3 órában.

Eleinte lényegében még a Lubrich által kialakított keretekbe illesztette előadásait, ezt a neveléelméleti és a neveléstörténeti témák párosítása, valamint a 3 + 2 (vagy 2 + 3) óra-arány, de az anyag tagolása is jelzi. Egy-egy féléven át foglalkozott ugyanis – az „Általános paedagogia” után – az „Alkalmazott paedagogiá”-val, majd a „Didaktika”-val, ezt követően pedig a „Módszertan”-nal. Ez utóbbit azonban két féléven át fejtegette: először a nyelvi, irodalmi és történeti tantárgyak módszertanával, majd pedig a „reális szakok” oktatásának módszereivel foglalkozott.

Az 1904/1905-i tanévben ezt a sorozatot befejezte, s ettől kezdve 1918-ig *háromféle anyagot adott elő minden félévben*. Ezek az előadások mind félévesek voltak.

Minden félévben szerepelt a *neveléstörténet*: a 13 év alatt kétszer tárgyalta végig az egyetemes neveléstörténetet az ókortól a 18. század végéig; háromszor pedig a középkortól a 18. század végéig.

A korszakokat tárgyaló előadások mellett kiemelkedő személyiségeket is bemutatott: kétszer foglalkozott Pestalozzival, egyszer-egyszer Herbarttal és Comeniusszal. Az 1777-i Ratio Educationis kétszer, az 1770–1806 közötti hazai neveléstörténet egyszer szerepelt az előadások között.

Minden félévben *nevelési-oktatási témájú előadássorozatot* is tartott Fináczy professzor, ezek egymásutánjából azonban nem olvasható ki semmiféle rendszeresség.

Heti 4 órás sorozat volt „A paedagogia encyclopaediája” című anyag, ez négyszer hangzott el, a „Gyakorlati paedagogia” háromszor került sorra. A „Didaktika”-t kétszer adta elő, egyszer heti 5, máskor heti 4 órában.

Kétszer került előadásra a „Paedagogiai problémák” című téma (egyszer így is: „A paedagogia fő problémái”), egyszer-egyszer „A középiskolai törvény magyarázása,” valamint az „Iskolai rendtartás” című anyag.

Ebbe a csoportba tartozik a háromszor meghirdetett, „A magyar közoktatás szervezete, tekintettel a történeti előzményekre és a külföldi intézményekre” című előadás heti 4 órában; „A nevelés intézményei az európai államokban” heti 3 órában; „A francia középiskolák,” valamint „Anglia oktatásügye” heti 1–1 órában.

Végül minden félévben meghirdette Fináczy a „*Paedagogiai gyakorlatok*” című foglalkozást heti 2 órában. Ezen neveléstörténeti „klasszikus” szövegek közös olvasása és elemzése folyt. Némelyik félévben a tanrend közli, hogy milyen művel foglalkoznak e gyakorlatok keretében.

Herbart ötször kerül említésre, egyszer így is: „Herbart »Umriss« cz. művének folytatlagos értelmezése.” Comenius „Didactica Magna”-ja négyszer, Rousseau „Emil”-je pedig háromszor szerepel. (De ismételjük: minden félévben volt ilyen pedagógiai gyakorlat, s

nagyon valószínű, hogy a legtöbbször e szerzők művei kerültek sorra, a tanrend azonban a legtöbbször nem nevezte meg az elemzésre kerülő művet.)

Fináczy 1917-ben a Magyar Paedagogia 6–7. számában tanulmányt tett közzé „A nevelés fogalmának elemzése. Vázlatos fejezet egyetemi előadásokból” címmel.² Talán az 1916/1917-i tanév I. félévében előadott „Paedagogiai encyclopaedia” előadássorozat része ez?

Egyetemi tanári működésének első két évtizedében Fináczy *rendkívüli széles körű publikációs tevékenységet* fejtett ki, a legkülönbözőbb neveléstudományi, iskolaszervezeti, közoktatáspolitikai kérdésekben fejtette ki véleményét a különböző folyóiratokban közreadott tanulmányaiban.

Fináczy Ernő könyveiben, tanulmányaiban – s nyilván egyetemi előadásaiban is – megnyilvánuló pedagógiai-neveléstudományi felfogását alapvetően meghatározta a *vallásos alapozású és célrendszerű értékelméleti idealizmus*. E felfogásával a hagyományos ilyen irányú hazai (például Lubrichnál is érvényesülő) pedagógiai gondolkodást új elemekkel gazdagította. De a herbarti pedagógia számos eredményét is méltányolta és beleötvözte saját felfogásába.

Ugyanakkor sajátosan differenciált álláspontot alakított ki a polgári reformpedagógia, illetőleg a gyermektanulmány eredményeivel, illetőleg képviselőivel szemben.

Egyrészt fontosnak tartotta a tudományos igényű pszichológiai kutatásokat és hasznosnak vélte ezeket a neveléstudomány számára is; másrészt élesen szembehelyezkedett azokkal, akik a hagyományos neveléstudományt elvetve, *annak helyébe* valamiféle teljesen más, a régitől teljesen különböző „reformpedagógiát” kívántak állítani.

Az új pedagógiai eszmék, illetőleg eredmények e kettős megítélése jól kiolvasható Fináczy alábbi két megnyilatkozásából.

A Magyar Paedagogiai Társaság 1913. február 15-i felolvasó ülésének jegyzőkönyve szerint az elnöklő Fináczy a következőket fűzte hozzá Kornis Gyula „Értékelmélet és paedagogia” című előadásához:

„Elnök az előadás gondolatmenetével lényegileg egyetért, s különösen egyetért azokkal a következtetésekkel, melyeket a felolvasó a maga tételéből az úgynevezett kísérleti paedagogia és gyermektanulmány területeire vonatkozóan levont. Vannak naiv és hiszékeny lelkek, akik kellő készültség nélkül fognak ilyfajta vizsgálatokhoz, s nem látva meg az összefüggést az általuk megművelt picike terület és a nagy egész közt, messzemenő terveket szőnek, s egy „új paedagogiáról” álmodoznak. E részmunkások tévedése nyilvánvaló. Vannak azonban nagyobb stílű kutatók is, akik a gyermektanulmánytól is korszakos eredményt várnak. E reményeket a szóló [Fináczy] kivétel nélkül fölötté vérmeseknek tartja. Bármily becsesek legyenek is a gyermektanulmányok eredményei magukban véve, bármily mértékben egészítsék ki eddigi ismereteinket, nagy illúzióban élnek az illetők, ha azt hiszik, hogy ezen az alapon „új” pedagógia fog felépülhetni. A paedagogia legfontosabb, döntő kérdései (például a nevelés céljai, az oktatás feladatai, az oktatás anyagának kiszemelése stb.) nem ténykérdések, hanem értékelés kérdései. Ezekre sem a kísérlet, sem a gyermektanulmány nem adhat feleletet.”³

² Magyar Paedagogia 1917. 304–311. Továbbfejlesztett formában az „Elméleti pedagógia” című kötetben is olvasható.

³ Magyar Paedagogia 1913. 254–255.

Az 1914. június 3-i bölcsészkar tanácsülésen a kísérleti lélektani tanszék felállításáról tárgyaltak. (Ennek létesítését már 1910-ben elhatározta a kar.) Mások véleményével szemben Fináczy az új tanszék szükségességét hangoztatta, hosszabb beadványban részletezve érveit. Többek között ezt írta:

„... legyen szabad saját tanszékem tudományos szükségleteinek szempontjából is érvelnem. A paedagogia ma már napról napra jobban reászorul a gyermekpsychologiai vizsgálatok eredményeire, melyek egy része kísérleti jellegű, és habár korántsem tartozom azok közé, akik a psychologiai kísérlet paedagogiai hasznosítását minden esetben lehetőknek vélik, s mélyen tisztelt kartársammal egyetértően erősen vallom, hogy a kísérlet eredményeinek túlbecsülésétől mindenképp óvakodni kell, mégis vitathatatlanak tartom, hogy ma már a paedagogusnak is tudomást kell vennie a psychologiai kísérletekről s lehetőségüket a maga tehetsége szerint elő kell mozdítania. A kísérleti lélektan intézményszerű előadása a paedagogia szempontjából is kívánatos, miért is a szóban levő rendkívüli tanszék szervezését s e szervezés megsürgetését nemcsak hogy nem ellenezhetem, de sőt inkább pártolnom kell”.⁴

A kari ülés – Fináczy előterjesztésének hatására – újra nyomatékosan kérte a vallás- és közoktatásügyi minisztert a kísérleti lélektani tanszék sürgős létesítésére. 1915 januárjában a kar megismételte kívánságát és javasolta, hogy *Révész Géza* – aki 1908-tól a kísérleti lélektan magántanára volt a karon – nevezze ki nyilvános rendkívüli tanárrá a létesítendő új tanszék élére. A tanszék felállítása végül csak 1918 szeptemberében történt meg⁵ (hogy azután a Tanácsköztársaság megdöntése után megszűnjön).

*

A tanszékvezető professzor mellett – akárcsak a korábbi évtizedekben – a *magántanárok* is meghirdették előadásait.

Már korábban is neveléstörténeti témákat adott elő *Acsay Antal*, ezt folytatta Fináczy professzorsága alatt is. 1901 és 1918 között ötször adta elő folyamatosan a teljes neveléstörténetet, de ellentétben Fináczyval, egészen „napjainkig” (tehát nem állt meg a 18. század végén).

A neveléstörténeti témák mellett 1901 és 1907 között minden félévben általános pedagógiai előadásai is voltak, ilyenek: „Általános paedagogia az újabb időben,” „Alkalmazott (gyakorlati) paedagogia az újabb időben,” „Didaktika és methodologia az újabb időben.”

Ugyancsak korábbról ismert magántanár volt *Bokor József*. Ő az 1903/1904-i tanév I. félévétől kezdve majdnem mindegyik félévben meghirdette „A nevelés története” című kollégiumát, egészen az 1914/1915-i tanév első félévéig. Az anyag elosztását azonban sohasem részletezte a tanrendben.

⁴Egyetemi Levéltár, jelzete: 2713/1913–14. Fináczy 1918. október 13-i jelentése a gyermektanulmány egyetemi oktatásáról: Egyetemi Levéltár, jelzete, BKDA 1299/1918–19.

⁵Révész Géza 1918. szeptember 28-án kapta meg nyilvános rendkívüli tanári kinevezését, majd 1918. december 31-én lett egyetemi nyilvános rendes tanár.

A betegségéből felépült *Kármán Mór* is folytatta előadásait az 1904/1905-i tanév I. félévétől kezdve.⁶ Minden félévben meghirdette az „Ethika (bölcészeti erkölcsan), mint a társadalmi tudományok alapja” című témát. E mellé társította a „Bevezetés az egyetemi tanulmányokhoz: a tudományok osztályozása és alapfogalmaik rendszere,” vagy pedig a „Paedagogia, a nevelés (közművelődés) elmélete” című előadást. Utoljára az 1915/1916-i tanév I. felére hirdetett előadást.

1906/1907-ben, a II. félévben tartotta meg először *Csapodi István* orvoskari címzetes nyilvános rendkívüli tanár az „Iskolai és magánegészségtan” című előadását, ezt a következő években még négyszer megismételte.

A neveléstudomány szempontjából is jelentős az a tény, hogy *Finácz* tudományos ellenfele, *Révész Géza* mint magántanár az 1908/1909-i tanév II. félévében elkezdte előadásait, amelyet egészen 1919-ig folytatott. Minden félévben meghirdette a „Kísérleti lélektan” című témát. Két félév anyaga viszont ez volt: „Összehasonlító lélektan: I. rész. Állatlélektan. II. rész. Gyermeklélektan.”

Révész Géza minden félévben gyakorlati foglalkozást is hirdetett, így: „Demonstrációk és bevezető gyakorlatok a kísérleti lélektan és a psychophysika köréből.” Ez a kollégium az 1913/1914-i II. félévtől kezdve a következő címet kapta: „Bevezetés és önálló lélektani kísérletezés technikájába. Demonstrációk;” végül így alakult a cím: „Gyakorlatok a gyermeklélektan köréből,” „Gyakorlatok az alkalmazott lélektan köréből.”

Az 1909–1910-i tanév I. félévétől kezdve 1919-ig *Révész* minden félévben még egy harmadik foglalkozást is meghirdetett. Első ízben így: „Lélektani munkálatok előrehaladottabbak számára. Előzetes jelentkezés alapján részt vehet legfeljebb négy hallgató.”

1909–1914 között többször előadta *Székely György* magántanár a következő két témát: „Az értelem lélektani vizsgálata,” „Az érzelem lélektana.”

(Újra megjegyezzük: 1870 és 1949 között minden félévben előadták a bölcsészkaron az egyetemi nyilvános rendes professzorok a filozófiai pszichológiát, valamint a logikát és az etikát.)

Az 1910/1911-i tanév II. félévének tanrendjében tűnik fel először *Weszely Ödön* magántanár neve, aki a következő előadást hirdette meg: „Általános módszertan. A tanítás módszerei és technikája.” Ezt a témát ettől kezdve egészen 1917-ig többször előadta, ilyen címváltozatokkal: „A tanítás pszichológiai feltételei és technikája,” „Módszertani szeminárium. Megbeszélések és gyakorlatok a középiskolai tanítás módszere köréből.” Egy félévben előadta „A magyar-nyelvi oktatás módszere” című témát is.

S végül az 1914/1915-i tanév első felében tartotta meg első magántanári előadását *Imre Sándor* ezzel a címmel: „Magyar neveléstörténet: az iskolai reformtörekvések történetéből.” Egy év múlva ezt hirdette meg: „Magyar neveléstörténet: a paedagogiai gondolkodás fejlődése,” a rákövetkező tanév első felében: „Magyar neveléstörténet: művelődési politika a XIX. században,” az 1917/1918-i tanév II. felében pedig ezt: „Magyar neveléstörténet, A magyar pedagógiai irodalom fejlődése.”

A pedagógiai-neveléstudományi témájú egyetemi előadások gazdag változatossága különösen az 1910-es években bontakozott ki a pesti egyetem bölcsészkarán. E tény két példával illusztráljuk.

⁶ *Kármán Mór*t 1909. április 20-án kinevezték címzetes nyilvános rendes tanárrá. Ezt megelőzően 1907-ben a királytól nemességet kapott.

Az 1913/1914-i tanév I. félévében többek között a következő előadásokon vehettek részt a hallgatók:

A magyar közoktatás szervezete, tekintettel a történeti előzményekre és a külföldi intézményekre. Heti 4 óra. *Fináczy Ernő* ny. r. tanár.

Pestalozzi paedagogiája. Heti 1 óra. *Fináczy Ernő* ny. r. tanár.

Paedagogia gyakorlat. Comenius. Heti 2 óra. *Fináczy Ernő* ny. r. tanár.

B. Eötvös József. Heti 1 óra. *Alexander Bernát* ny. r. tanár.

Ethika (philosophiai erkölcsstan), mint a társadalmi tudományok alapja. Heti 4 óra. *Kármán Mór* c. ny. rk. tanár.

Paedagogia, a nevelés feladatainak és eszközeinek rendszere. Heti 2 óra. *Kármán Mór* c. ny. rk. tanár.

Az ó- és középkor paedagogiája. Heti 2 óra, *Acsay Antal* magántanár.

Az érzelem lélektana. Heti 2 óra. *Székely György* magántanár.

Kísérleti lélektan. I. rész. Általános problémák, módszerek, érzetek és képzetek tana. Heti 2 óra. *Révész Géza* magántanár.

Bevezetés az önálló lélektani kísérletezés technikájába. Két hetenként 2 óra. *Révész Géza* magántanár.

Önálló lélektani munkálatok az előbbrehaladottabbak számára. Heti 8 óra. *Révész Géza* magántanár.

Általános módszertan. (A tanítás módszere és technikája). Heti 2 óra. *Weszely Ödön* magántanár.

A magyar-nyelvi oktatás módszere. Heti 1 óra. *Weszely Ödön* magántanár.

Iskolaegészségtan. I. rész. Iskolák építése és berendezése. II. rész. A tanítás hygienéje. Heti 2 óra. *Juba Adolf* orvoskari magántanár.

Az 1916/1917-i tanév I. félévének tanrendjéből való a következő szemelvény:

A paedagogiai encyclopaedia. Heti 4 óra. *Fináczy Ernő* ny. r. tanár.

Comenius. Heti 1 óra. *Fináczy Ernő* ny. r. tanár.

Paedagogiai gyakorlat. Comenius Magna Didacticájának olvasásával kapcsolatban. Heti 2 óra. *Fináczy Ernő* ny. r. tanár.

A legújabb kor paedagogiája Herbarttól napjainkig. Heti 2 óra. *Acsay Antal* magántanár.

Kísérleti lélektan. Heti 2 óra. *Révész Géza* magántanár.

Gyakorlatok a gyermeklélektan köréből. Heti 2 óra. *Révész Géza* magántanár.

Önálló kísérleti vizsgálatok előbbrehaladottabbak részére. Heti 10 óra. *Révész Géza* magántanár.

A tanítás módszere. Heti 2 óra. *Weszely Ödön* magántanár.

Magyar neveléstörténet: művelődési politika a XIX. században. Heti 2 óra. *Imre Sándor* magántanár.

Fináczy Ernő már professzori kinevezése előtt – 1900. május 4-én – a Magyar Tudományos Akadémia levelző tagja lett, majd 1914. május 7-én akadémiai rendes taggá választották. Székfoglalóját először „Az 1777. évi Ratio Educationis alapelvei” címmel, másodszer pedig „Az olasz renaissance paedagogiai eszméje” címmel tartotta meg.

Kétségtelen, hogy ebben a két évtizedben a pesti egyetem pedagógia professzorának tekintélye határozta meg a Magyar Paedagogiai Társaság irányát és tevékenységét is. *Fináczy Ernő* elnökségének ideje – főként annak 1904–1918 közötti szakasza – volt a Társaság egyik nagy korszaka a hazai polgári neveléstudomány fejlődése szempontjából.

Ugyanakkor fontos szerepet töltött be az Országos Közoktatási Tanácsban, annak 1905–1919 között másodelnöke, tulajdonképpeni irányítója volt. A Tanács ebben az időben alapvetően meghatározta a hazai közoktatásügy fejlődésének irányait.

*

A reneszánszkori nevelést tárgyaló kötetének előszavát szerzője így datálta: 1919 februárjában. A forradalmi események hatása ekkor már behatolt az egyetemre is; egy hónappal később azután a *Tanácsköztársaság kikiáltása* lényeges változásokat hozott a bölcsészkar, s a neveléstudományi tanszék életében is.⁷

Ezt megelőzően, 1919. március 8-án a gyakorlógimnázium írásos beadványt küldött az egyetem kormánybiztosához. Ebben a tanári kar lényegében a bölcsészkar tanszékei és a mintagimnázium fokozottabb együttműködését javasolja. A professzorok nyújtják az elméleti képzést a tanárjelölteknek (a neveléstudományi képzést is), ehhez kapcsolódik a mintagimnáziumban folyó gyakorlati képzés. felújítják a beadvány szerzői a bölcsészkar tanulmányok után a mintagimnáziumban eltöltendő gyakorlóév gondolatát is.

A beadvány szövege:

„A tanárképző intézeti gyakorló főgimnázium tanárkara 47 évi gyakorlat alapján és azért is, mert ez idő alatt 1000-nél több tanárjelölt – a ma működő középiskolai tanárság egyharmada – ez intézetben nyerte gyakorlati kiképzését, föltétlenül szükségesnek tartja, hogy a középiskolai tanárképzés centrumává fejlesztendő tanárképző intézetnek a gyakorló főgimnázium tovább is integrans része maradjon, sőt a viszony az egyetem bölcsészkarja mellett újonnan reformálandó tanárképző intézettel még bensőbb és szorosabb legyen, mint eddig.

A tanárjelöltek, kik azután az alapvető tanulmányokat, továbbá philosophiai és elméleti paedagogiai műveltségüket a bölcsészeti fakultás előadásain fogják szerezni, viszont gyakorlati pályájukhoz szükséges ismereteiket a gyakorlatibb szempontból szervezendő tanárképző intézet kebelében fogják elsajátítani, szakvizsgálatuk után még nem rendelkeznek azzal a gyakorlati jártassággal, hogy a középiskolai ifjúságot a tapasztalt nevelő pedagógusnak tudatos módszerével oktassák.

Ehhez szükséges legalább egy évi gyakorlati kurzus a tanárképző intézettel kapcsolatos gyakorló főgimnáziumban, mely eddig is a tanárképző intézet igazgatójának felügyelete alatt állott, a jövőben kívánatos volna, hogy az egyes tudományszakok tanárai is élénk érdeklődéssel kísérnék az itt működő vezető tanárok munkáját, mert a középiskolai tanár szakszerű tudása olyan részletekből is áll, amelyet csak olyan szakférfiak adhatnak meg, akik a középiskola tananyagának módszeres feldolgozásában állandóan tevékeny részt vesznek.

E gyakorlati év alatt a tanárjelöltek, mint eddig, a középiskolai paedagogiába elméletileg is bevezetendők, hogy átérezzék, mily fontos és nehéz hivatás vár rájuk, mennyire kell szeretniök tudományuk mellett az iskolát és a gyermeket, akit tetterős, jellemes és művelt emberré kell nevelniök, szintúgy gyakorlati útmutatást kell kapniök az egyes tantárgyak didaktikájára, az elvi alapokon álló methodus kidolgozására, tudományuknak az élettel való kapcsolatára.

Régebben a gyakorló főgimnáziumot nem kötelezte az országos középiskolai tanterv, szabad volt neki bizonyos határok között az iskolai munkát önállóan szervezni, kísérleteket tenni, úgy, hogy valósággal iskolai műhely volt, mely nagy hatással volt a középiskolai gyakorlatra, tankönyvekre, tantervekre és utasításokra. Kíváncsú, hogy e szabadsága továbbra is meglegyen, hogy a gyakorló jelöltek lássák és beszívják a benne kíváncsú eleven szellemet, mely sohasem elégszik meg a múlt eredményeivel, hanem folyton tanulmány tárgyává teszi a tananyagot és javítja a tanításban az alkalmazandó módszert.”⁸

Március 21-e után az egyetemen az előadások megszakadtak, s április közepén indultak meg újra. Finácz Ernő azonban nem kezdte meg előadásait. Április 3-án ugyanis a Közoktatásügyi Népbiztosság főiskolai csoportjának helyettes vezetője, Kármán Tódor

⁷Vö. *Ladányi Andor*: A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának helye a magyar felsőoktatás történetében. „A szent, a várt Szélvész. Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről” című kötetben. Bp. 1970. 95–106.

⁸Egyetemi Levéltár, jelzete: EÜK 1919–43.

leiratban értesítette az egyetemi tanácsot, hogy Fináczy Ernő részére – szóban előadott kérésére – illetményeinek érintetlenül hagyása mellett, szabadságot engedélyez az 1918/1919-i tanév második félévének végéig.⁹ 1919. július 29-én azután – a nyugdíjazás szándékával – rendelkezési állományba helyezték.

Maga Fináczy nem sokkal később így írt erről: „... a paedagogia nyilvános rendes tanára némi szelíd erőszak alkalmazásával szabadságoltatott, s utóbb a végelbánás hátsó gondolatával rendelkezési állományba helyeztetett”.¹⁰

Révész Géza fegyelmi ügyében 1919 szeptemberében Révész Géza említette: „Fináczy érdekében mindent elkövettem, közvetve (Mannheim) meg is ígérték, hogy nem fogják bántani, mégis eltávolították a tanítók egy bizonyos csoportja követelésére.”¹¹ Egy másik ügyirat feltünteti, hogy a szocialista tanítók csoportja állt szemben Fináczyval.¹²

Kármán Tódor 1919. április 10-én közvetítette a bölcsészkarhoz a Közoktatásügyi Népbiztosság rendelkezését: a megnevezett professzorok folytassák előadásait (Fináczy nem szerepel köztük), a többi előadásokat pedig megbízott előadók fogják tartani. Ezek között neveléstudományi témájúak a következők: *Antal Márk*: A kommunista társadalom iskolája. Heti 2 óra. *Kármán Elemér*: A gyermekvédelem alaptanai. Heti 2 óra.

A Közoktatásügyi Népbiztosság részletes terveket dolgozott ki a középiskolai tanárképzés régóta vajdúd ügyeinek gyökeres rendezésére. Megváltoztatták a tanárképesítő („tanárvizsgáló”) bizottság összetételét, magának a tanárképesítő vizsgának a pedagógiai részét eltörölték (nyilván nem kívánták vizsgáztatni a jelölteket az egyetemen korábban oktatott neveléstudományi anyagból, annak tartalmát ideológiailag kifogásolták), s későbbi intézkedéseket helyeztek kilátásba a már működő tanárok vizsgáját illetően, „hogy az új társadalom új iskolájának tanítói lehessenek”.¹³

Magát a tanárképzőt is feloszlatták, s helyette megszervezték a *Középiskolai Tanítóképző Főiskolát* a középiskolai tanárok kiképzésére, kinevezték annak igazgatóságát, amelyet 1919. július 24-én azzal bíztak meg, hogy készítsen részletes tantervet az új intézmény számára. Erre azonban már nem került sor.

1919 őszén Fináczy tanulmányt jelentetett meg a Magyar Paedagogiában „*Négy hónap a magyar közoktatás történetéből*” címmel, amelyben – mint a korábbi polgári neveléstudomány és közoktatáspolitikai reprezentáns hazai képviselője – áttekintette és elemezte a Tanácsköztársaság művelődéspolitikáját. A Közoktatásügyi Népbiztosság intézkedéseinek legtöbbször elítélőleg tárgyalja, az érvényesíteni kívánt pedagógiai-köz-művelődési elveket elutasítja, de nem tagadja meg elismerését számos tény és tervet illetően.

Helyeslő szavakat ejt többek között a Tanácsköztársaság egységes iskolarendszer-konceptiójáról. „Meg kell engedni – írja –, hogy a tanácskormánynak ez a koncepciója

⁹ Egyetemi Levéltár, jelzete: EÜK 1919–158., 1919–162.

¹⁰ *Fináczy Ernő*: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. Magyar Paedagogia 1919. 109.

¹¹ Egyetemi Levéltár, jelzete: RH 1884/1919–20. 11. lap. Mannheim Károly a középiskolai tanárok képzésére újonnan felállított Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanára volt.

¹² Egyetemi Levéltár, jelzete: RH 1884/1919–20. 1. lap.

¹³ Egyetemi Levéltár, jelzetük: EÜK 1919–124., EPM 1919–401., EPM 1919. IV. 14.

egészen és részleteiben megfelel a kitűzött célnak, s el lehet ismerni azt is, hogy az alkotmány helyreállta óta – talán Eötvös József kivételével – nem volt közoktatásügyi miniszter, aki a közoktatást oly egységesen fogta volna fel és oly egységben látta volna meg, mint – sajnos, pártpolitikai indítékokból – a népbiztosság.”

S Fináczy sajátos látásmódja érvényesül a folytatásban is: „A Ratio Educationis volt hazánkban az utolsó országos tanügyi szervezet, melynek megalkotói a közoktatásnak nem egy s más részét, ágát, tagozatát akarták szabályozni, tekintet nélkül az alapvetésre vagy a betetőzésre vagy mind a kettőre, hanem az egész közoktatást a maga összes fokozataiban, még pedig úgy, hogy az iskolai tagozatok szorosan egymáshoz kapcsolódjanak, összeilljenek, hézagatlanul kövessék egymást. A maga nemében ily szervezetre gondolt a tanácskormány.”¹⁴

Nem helyeselte viszont Fináczy, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság a tanárképzést teljesen elválasztotta az egyetemtől, létrehozva a Középiskolai Tanítóképző Főiskolát („szintén új, nagyobbára fiatal tanerőkkel, az új irányzat lelkes híveivel”). Ezt írja róluk: „Megbízható adatok hiányában nem ítélnék munkásságukról, de kétséget fejezem ki, vajon elvileg helyes volt-e mintegy különválasztani az egyetemi tudományos képzést az úgynevezett tanárképzéstől, vagyis intézményszerűen megteremteni a tudós és nem-tudós tanárok kategóriáit.”¹⁵

*

Ekkor már Fináczy újra elfoglalta a bölcsészkar a neveléstudomány professzorának katedráját.¹⁶ 1919 után azonban, az új politikai helyzetben már nem a régi módon érvényesült korábbi nagy tudományos és közéleti tekintélye.

Bár maga is elhatárolta magát az új kormányzat kultúrpolitikájától, de a hivatalos állami közoktatásügy irányítói sem számítottak már rá, csak ritkán vették igénybe szakértelmét országos ügyekben. Az Országos Közoktatási Tanácsban viselt tisztségéről már 1918 decemberében leköszönt, s lemondását 1919 augusztusának végén megismételte. A Magyar Paedagogiai Társaság elnökségéről is korábban le akart mondani, de ezt csak 1925-ben tudta elérni. Az 1920-as években Fináczy lényegében visszavonult az egyetemi oktatás területére.

Az egyetemen már nem vezette a korábbi, minden félévben sorra kerülő „paedagogiai gyakorlatokat”, ezek kimaradtak az órendből, viszont régi témáit megismétli újra meg újra. Egy-egy féléves anyagként az „Elméleti paedagógiá”-t kétszer, a „Gyakorlati paedagógiá”-t négyszer, a „Didaktiká”-t pedig háromszor adta elő.

¹⁴ Fináczy Ernő: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. Magyar Paedagogia 1919. 101–102.

¹⁵ Uo. 112.

¹⁶ Révész Géza előadásai és foglalkozásai még szerepelnek az 1919/1920-i két féléves összevont nyomtatott tanrendben, de már 1919 szeptemberében fegyelmi bizottság elé idézték, s ez a bizottság javasolta a Karnak, mondja ki, hogy „a Révész Gézával való további együttműködést a maga részéről nem tartja kívánatosnak”. Ez az 1919. szeptember 25-i kari tanácsülésen megtörtént. Fegyelmi ügye még sokáig húzódott, ő 1921-ben külföldre távozott. 1921. október 26-án „legmagasabb kormányzói engedéllyel” egyetemi nyilvános rendes tanári rangjáról lemondhatott, s ennek következtében „az egyetemi tanárok sorából törölték”. L. Egyetemi Levéltár, 1412/1921–22.

Az ELTE neveléstudományi tanszékének könyvtára őrzi didaktikai előadásainak stilisztikailag is végelegessé formált, sajátkezűleg szépen letisztázott kéziratát.¹⁷ Fináczy ezeket a szinte azonnal nyomtatásban megjelentethető kézirat-szövegeket adta elő, illetőleg olvasta fel egyetemi óráin. Ezek a didaktikai előadások 1923/1924 első félévében, illetőleg 1927/1928 első és második félévében hangzottak el.

Ránk maradt egyik hallgatójának, Bulla Béla későbbi földrajzprofesszornak egyetemi hallgató korában készített jegyzete is, amelyet Fináci „Általános paedagogia” óráin készített.¹⁸ Ez valószínűleg annak az előadássorozatnak az anyaga, amelyet a tanrendek „Elméleti paedagogia”-nak hirdettek meg. Fináczy ilyen előadásokat 1922/1923 első félévében, valamint 1924/1925 első félévében tartott.

További oktatási-nevelési témájú előadásai: „A magyar közoktatási szervezet, tekintettel a történeti előzményekre és a külföldi intézményekre,” „Paedagogiai irányok és elméletek,” s négyszer is előadta „A középiskolák rendtartása” című anyagot.

Neveléstörténeti előadásaiiban – amelyeket most is minden félévben meghirdetett – főként a XV–XVIII. századok egyetemes neveléstörténetével foglalkozott, de egyszer már a XIX. század is szerepel az egyik előadás címében. Pestalozzival háromszor, Herbarttal kétszer, Comeniusszal egyszer foglalkozott külön előadás keretében.

1927-ben jelent meg az 1600–1800 közötti periódust felölelő, „Az újkori nevelés története” című összefoglaló munkája. „Neveléstörténeti tudományos kézikönyvemnek ez a negyedik kötete, éppúgy, mint az első három, egyetemi előadásaimból nőtt ki – írja a könyv előszavában –, és az egyetemi oktatásnak és tanulmányozásnak akar vezető fonálul szolgálni.”

Utolsó meghirdetett egyetemi neveléstörténeti előadása a számára oly kedves téma, a Ratio Educationis volt, az 1929/1930-i tanév második félévében.

Ekkor ugyanis már nyugdíjazását kérte, s 1930 júliusában befejezte hosszú egyetemi tanári pályafutását. Még maga rendezte sajtó alá neveléstörténeti előadásainak ötödik kötetét „Nevelélméletek a XIX. században” címmel, amely 1934-ben jelent meg nyomtatásban. Tanítványai később kiadták az 1920-as években tartott oktatástani és nevelélméleti előadásainak kéziratát. A „Didaktika” 1935-ben jelent meg Balassa Brúnó, Nagy J. Béla és Prohászka Lajos gondozásában (ez nem más, mint a fentebb említett, az ELTE neveléstudományi tanszékének könyvtárában levő didaktika-kézirat nyomtatott változata); az „Elméleti pedagógia” pedig 1937-ben került ki a sajtó alól e megjegyzéssel a címlapon: „Fináczy Ernő egyetemi előadásai kéziratából sajtó alá rendezték tanítványai: Nagy J. Béla és Prohászka Lajos.” E kiadványok nyomán tehát Fináczynek az 1920-as években tartott egyetemi előadásai hallgathatunk bele.

Fináczy mellett most is más egyetemi tanárok, illetőleg magántanárok ugyancsak hirdettek pedagógiai-neveléstudományi előadásokat, bár nem olyan tág és színes tematikai változatosságban, mint korábban.

Joggal kritizálható Kornis Gyula kultúrpolitikai koncepciója, amely jelentős módon meghatározta az 1920-as évekbeli hazai iskolaügy állami irányításának céljait is feladatait. A neveléstudomány egyetemi oktatása szempontjából azonban regisztrálandó tény: szerepe volt abban, hogy a gyermektanulmány eredményeit is magába ötvöző tudományos

¹⁷ Jelzete: Ra/2920.

¹⁸ MTA Kézirattára, jelzete: Ms 5263/35–40.

lélektan, illetőleg gyermek- és ifjúságpszichológia fontos helyet kapott az egyetemi oktatásban. Ebben az időben mint filozófia-professzor számos féléven keresztül ő oktatta a pszichológiát, de ilyen témájú előadásokat is tartott: „Bevezetés a gyermektanulmányba” (1922/1923. I.), „Gyermekepszichológia” (1924/1925. II.), „Az ifjúkor lelki élete” (1927/1928. I.) stb.

Az 1928/1929-i tanév első felében kezdte meg magántanári előadásait *Bognár Cecil*, s ettől kezdve egészen 1938 elejéig a modern neveléslélektan legkülönbözőbb területeit ölelték fel előadásai.

A forradalmak után helyreálló egyetemi életben *Weszely Ödön* folytatta régebbi előadásait változatlan címmel („A tanítás módszere és technikája”), egészen az 1925/1926-os tanév végéig.

A történettudomány, illetőleg a történelemtanítás kérdéseivel foglalkozott *Dékány István* magántanár. 1926/1927-ben adta elő „A történettanítás újabb módszerei,” a következő évben pedig „A történettanítás didaktikája” című anyagát.

1930 júniusában tehát *lezárult a bölcsészkar neveléstudományi tanszékének Fínácz-korszaka*. Az idős professzor nyugalomba vonulása alkalmából tanítványai és tisztelői a Magyar Paedagogia különszámában emlékeztek meg róla, sokszínű tevékenységét különböző oldalakról méltatva. A neveléstudományi katedra professzorának, a tanár Fínácznak képét egykori növendéke és későbbi utóda, Prohászka Lajos örököltette meg az utókor számára.¹⁹

Az 1930-as évek

Bár Fínácz nyugdíjbamenetele már előre várható volt, mégis az illetékesek vagy nem találtak alkalmas utódot, vagy nem tudtak megjegyezni az utód személyében, ezért 1930 és 1935 között újra a helyettesítés, illetőleg az ideiglenes megoldások időszaka következett a neveléstudományi tanszék életében.

Az 1930/1931-i tanévben, majd az 1931/1932-i tanév első felében *Pauler Ákos* és *Kornis Gyula* – mindketten egy-egy filozófiai katedra birtokosai – mint helyettesek tartottak neveléstudományi előadásokat.

Pauler a következő témákat hirdette meg: „Elméleti pedagógia,” „Didaktika,” „Herbart pedagógiája,” Kornis előadásai: „Magyarország közoktatási szervezete, összehasonlítva Európa s Amerika államaiéval,” „A magyar közoktatásügy története a XIX. században,” „A művelődés elmélete.”

1932 januárjában *Kornis Gyula* – feladva filozófia-katedráját – a neveléstudomány egyetemi nyilvános rendes tanára lett, s e tisztségét 1934 júniusáig látta el. Ebben az öt félévben egyrészt nevelésléleleti előadásokat tartott („A pedagógia rendszere,” „Didaktika”), másrészt neveléstörténeti témáit („Az ókori nevelés története,” „A középkori nevelés története,” „A nevelés története a XV. és XVI. században,” „A magyar nevelés története a XIX. században”), illetőleg aktuális problémákról („A kultúrpolitika alapelvei,” „A magyar közoktatásügy szervezete”) tárgyalt.

¹⁹ *Prohászka* Lajos: Fínácz Ernő mint tanár. Magyar Paedagogia 1930. 89–93.; *Kisparti* János: Fínácz Ernő a katedrán. Uo. 87–89.

Fináczy korábbi „paedagogiai gyakorlatai”-t (tulajdonképpen olvasmányelemzéseit) meghaladva Kornis vezette be a *neveléstudományi témák szemináriumszerű feldolgozását*. Minden félévben „Pedagógiai szeminárium” címmel hirdetett foglalkozást, megjelölve a tárgyalásra kerülő témákat is. Ezek a következők voltak: „Az állampolgári nevelés kérdése,” „A munkaiskolai mozgalom kérdése,” „Az iskolaszervezet kérdése”, „Magyar neveléstörténeti kérdések”, „A nemzetiségi kisebbségek.”

Kornis Gyula azonban nem sokáig állt a neveléstudományi tanszék élén: 1934 júniusa után ugyanis újra elfoglalta régi filozófia-katedráját, s emiatt egyidőre ismét gazdátlan maradt a neveléstudományi tanszék; viszont két féléven át mint helyettes továbbra is ellátta a neveléstudományi professzor teendőit.

1934 végére kiszemelték az új pedagógia-professzort, aki az 1934/1935-i tanév II. félévére már meghirdette előadásait is („A neveléstudomány alapvető kérdései,” „A magyar közoktatásügy története”), de mivel kinevezése még váratott magára, ezért „A kinevezendő tanár” megjelöléssel illették a tanrendben.

Vége 1935. január 30-án megérkezett *Weszely Ödön kinevezése* a neveléstudomány pesti nyilvános rendes tanárává.

A 20. század első évtizedeinek e sokoldalú hazai neveléstudományi szakembere másfél évtizedes középiskolai tanárság után lett 1911-ben a budapesti középiskolák főigazgatója, egyben az általa létesített Fővárosi Pedagógiai Szeminárium igazgatója, ezt követően 1918 márciusában a pozsonyi egyetemen, majd ennek jogutódján, az 1923 októberében megnyíló pécsi egyetemen a pedagógia professzora. Közben a budapesti egyetemi bölcsészkarán is megtartotta magántanári előadásait. Már kezdettől fogva részt vett a hazai gyermektanulmányi mozgalomban, magáévá tette a polgári reformpedagógia gondolatait, számos művében a modern nyugati és hazai pedagógiai kutatások eredményeit érvényesítette és népszerűsítette. 1927-től a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság elnöke. Neveléstudományi felfogásában az értékelméleti idealizmus, a kultúrpedagógia és a gyermektanulmány új eredményei ötvöződnek. Ez fejeződik ki posztumusz nevelélméleti szintézisében („A korszerű nevelés alapelvei. A neveléstudomány rendszere.” Bp. 1935.).

E munkáját – amelyben nyilván pécsi egyetemi előadásait összegezte – előszava szerint Pécsen 1934. augusztus 21-én fejezte be.

Weszely Ödön 1935 februárjában kezdte meg pesti professzori előadásait, de itt csupán rövid tevékenység-lehetőség jutott osztályrészül: 1935. március 6-án meghalt.

A neveléstudományi tanszék élére 1935. július 6-án – egyelőre „nyilvános rendkívüli tanár” minőségben – *Prohászka Lajos* került (akit azután 1937. június 30-án neveztek ki egyetemi nyilvános rendes tanárrá). Ő állt ettől kezdve a tanszék élén, a második világháború sötét időszakában, majd pedig a felszabadulást követő években is.

*

Az 1930-as években, egészen a második világháború időszakáig a *polgári pedagógia sokféle színárnyalata volt jelen* a bölcsészkar neveléstudományi, illetőleg az oktatással-neveléssel kapcsolatos előadásaiban.

Az egyik legszembevetőbb jelenség: a pedagógiával szoros kapcsolatra törekvő modern neveléslektan térhódítása. *Bognár Cecil* – mint említettük – az 1928/1929-i tanévtől kezdve minden félévre hirdetett előadást a következő címen: „A gyermek- és ifjúkor pszichológiája,” „Gyermekpszichológiai problémák,” „Gyermekpszichológiai vizsgálatok,” „Az ifjúkor lélektana,” „Az ifjúság és a pályaválasztás,” „Pszichológiai kísérletek,” „Kísérleti pszichológia,” „Gyermekpszichológia,” „Karakterológiai vizsgálatok” stb.

Ugyancsak gyermekpszichológiai témákról érkezett *Kenyeres Elemér* magántanár az 1930/1931-i tanév II. félévétől az 1933/1934-i tanév első félévéig („A gyermekek beszédének fejlődése,” „A gyermek beszédének fejlődése 3 éves kor után,” „A középiskolába lépő gyermek, különös tekintettel nyelvi fejlettségére,” „A serdülést közvetlenül megelőző kor lélektana, tekintettel a nyelvi fejlődésre”).

A cselekedtető-munkáltató iskola egyik hazai képviselője volt *Loczka Alajos*, aki 1934/1934-i tanév első félévétől ilyen magántanári előadásokat tartott: „A kémia tanításának módszertana,” „A kémia középiskolai anyaga előadási kísérletekkel,” „A természettudományi oktatás története.”

Folytatta magántanári előadásait *Dékány István* is, aki 1933 őszén elnyerte a címzetes nyilvános rendkívüli tanári címet. Több előadásának volt neveléstudományi vonatkozása most is („Történet szemlélet és történetpedagógia,” „Történeti kultúra és nevelés,” „Történeti oktatás és állampolgári nevelés” stb.).

Az 1931/1932-i tanév második félévében kezdte el magántanári előadásait *Balassa Brúnó*, az egyetemes neveléstörténet egy-egy korszakát tárgyalta a XVI. századtól kezdve, minden félévre meghirdetve előadását. Az 1933/1934-i tanév második félévében ez volt előadásának címe: „A humanisztikus iskola történeti korszakai és mai válságának történeti okai.”

Első ízben az 1930/1931-i tanév második felében tartott előadást a bölcsészkaron *Prohászka Lajos* mint magántanár „A pedagógiai filozófia alapvetése” címmel. A következő félévben ez a témája: „Bevezetés a kultúrfilozófiába. Pedagógiai propedeutika.” Az 1932/1933-i első félévben „A modern ember. Kultúra és nevelés az utolsó negyedszázadban” címen adott elő, majd a következő félévben „pedagógiai proszemináriumot” hirdetett meg „Bevezetés a pedagógiába” címmel.²⁰

*

Ilyen korábbi egyetemi tevékenység után foglalta el *Prohászka Lajos* a neveléstudomány egyetemi katedráját 1935. július 6-án. Ekkor – mint a *kultúrfilozófiai pedagógia* kiemelkedő hazai képviselője – már széles körű tudományos tekintéllyel rendelkezett.

E nevelésfilozófiai irányzattal Berlinben mint *Eduard Spranger* tanítványa ismerkedett meg. Hazajöve 1923-tól könyvtárnok az Országos Széchényi Könyvtárban, majd 1928-tól az Egyetemi Könyvtárban. Számos szellemi kiválóság kényszerű munkahelyei voltak ekkortájt ezek a könyvtárak. *Prohászka* is itt mélyült el a kultúrpedagógiában, ennek eredménye alapvető műve: „*Pedagógia mint kultúrfilozófia*” (Bp. 1929.). A kultúrfilo-

²⁰ Proszeminárium: a szaktudomány alapjaival megismertető szemináriumszerű bevezető foglalkozás, a szaktudománnyal való ismerkedés kezdetén. A proszeminárium felvétele az 1932/1933-i tanévtől kötelező volt.

zófia és kultúrpedagógia Prohászka magántanári előadásaiban az 1930-as évek elején jelent meg a pesti egyetem bölcsészkarán. Jelentősek Hegel tanulmányai is.

Prohászka Lajos az 1930-as évek második felében a hivatalos hazai neveléstudomány neves alakja. A Magyar Tudományos Akadémia 1939-ben levelező taggá választotta, székfoglalóját azonban nem neveléstudományi, hanem filozófiai témából tartotta 1941. október 20-án „A platonista Cicero” címmel. Tagja volt az Országos Közoktatási Tanácsnak, s mint a Magyar Paedagogiai Társaság elnöke, s mint a Magyar Filozófiai Társaság főttkára is tevékenykedett.

A neveléstudomány egyetemi tanáraként 1935 őszétől 1944 októberéig a következő *nevelélméleti témákat* adta elő az egyes félévekben: „Bevezetés a pedagógiába,” „Az oktatás elmélete,” „A nevelés szociológiája,” „A nevelés szervező közösségei,” „Az erkölcsi nevelés kérdései” (két félévben), „Az esztétikai nevelés feladatai” (két félévben), „A neveléstudomány alapvető kérdései,” „A közoktatás szervezete Európában, tekintettel a történelmi fejlődésre,” „Közoktatásunk szervezete, tekintettel az európai fejlődésre,” „A középiskola,” „Iskola és társadalom.”

Didaktikai előadásait könyvvé formálva „*Az oktatás elmélete*” címen jelentette meg 1937-ben. Ebben elhatárolja magát a reformpedagógiától, bírálva – az oktatásnak, illetőleg az iskola belső életének teljes átalakítására vonatkozó – túlzó követeléseit, de főleg irracionáliszmusát.²¹

Akárcsak a nevelélméleti témákat, a neveléstörténetet is heti két órában adta elő Prohászka professzor. Eleinte az újabb kori anyaggal foglalkozott: „A nevelés története Rousseautól napjainkig,” „A nevelés története az utolsó félszázadban,” „Pedagógiai irányok és mozgalmak a háború óta.”

Majd a szigorú történeti egymásután érvényesült előadásaiban, ilyen tagolással: „A nevelés története az ókorban,” „A nevelés története a hellenisztikus korban,” „A nevelés története a középkorban,” „A nevelés története az újkorban,” „A nevelés története a XVII. században,” „A nevelés története a felvilágosodás korában,” „A nevelés története a XIX. században,” „A jelenkor pedagógiai fő irányai.”

Prohászka minden félévben saját vezetése alatt *szemináriumot* is hirdetett, ezek anyagát mindig pontosan megjelölte a tanrendben. A következők kerültek sorra: „Spranger és Kerschensteiner” (két félév), „Az új iskola didaktikája” (két félév), „Gyakorlatok a nevelésszociológia köréből” (két félév), „Gyakorlatok a neveléslélektan köréből”, „Gyakorlatok a neveléslélektani irodalomban,” „Rousseau és az új iskolai mozgalom” (két félév), „Az újabb didaktikai szakirodalom” (két félév), „Herbart”, „Spranger.” E szemináriumok is heti két órák voltak.

Korábban Prohászka Lajos vezette a *pedagógiai proszemináriumot*, amelyet tőle az 1936/1937-i tanév első félévétől kezdve *Faragó László* vett át, s ő irányította azt az 1941/1942-i második félév végéig.

²¹ Prohászka Lajos kultúrfilozófiai álláspontját bírálta *Tettamanti Béla*: *Pedagógia mint kultúrfilozófia*. Megjegyzések Prohászka Lajos értekezéséhez. Magyar Paedagogia 1931. 28–40.; *Oktatás és oktatásmélelet*. Megjegyzések Prohászka Lajos „Az oktatás elmélete” című művéhez. Szeged 1939. – Tettamanti Béla 1932-től a nevelélmélet történetének magántanára volt a szegedi egyetemen; 1949-től ugyanott egyetemi tanár, a neveléstudományi tanszék vezetője. 1949-ben és 1950-ben ő írta – a szegedi egyetem bölcsészkarára számára – az első hazai marxista szemléletű nevelélméleti és neveléstörténeti jegyzeteket.

Faragó László az 1933/1934-i tanév elején került az egyetemre a neveléstudomány professzorának igazgatása alatt álló „tanszéki” Pedagógiai Könyvtár gondozójaként, mint „ösztöndíjas gyakornok”. Megnevezése a következő két tanévben: „foglalkoztatott diplomás”, majd pedig 1936/1937-től kezdve: „díjtalan tanársegéd”. Ezt a munkakört a háború utáni évekig megtartotta. Kezdetben fizetést nyilván csupán a proszeminárium vezetéséért kapott, amely azonban az 1941/1942-i tanév végén megszűnt. Ez után neve mellett ezt tüntette fel az Almanach: „áll. gimn. h. tanár”; a következő tanévben: „középisk. r. tanár”; ez után pedig: „szolgálatértelre beosztott középisk. tanár”.

Az 1930-as években kezdődött meg a bölcsészkaron a „tanszéki személyzet” megszerveződése. Ennek egyik módja az volt, hogy a tanszéki szakkönyvtár kapott hozzáértő kezelőt, később a könyvtári alkalmazottak száma bővült (így történt a Pedagógiai Könyvtár, illetőleg a neveléstudományi tanszék esetében).

Egyes professzori katedrák mellett viszont „intézetet” szerveztek. Kornis Gyula filozófiai tanszékhéhez tartozott például a kari *Pszichológiai Intézet*. Ennek igazgatója a tanszéket betöltő professzor, Kornis Gyula volt, személyzete pedig egy tanársegédből és két gyakornokból állt. Mindhárman „fizetésnélküliek” voltak.

Az 1935/1936-os tanév kezdetétől az 1944 októberéig tartó 19 félévben részben a régebbi, részben pedig új *magántanárok* hirdettek neveléstudományi témájú, illetőleg azzal rokon előadásokat.

A kísérleti pszichológiát *Bognár Cecil* – 1933-tól nyilvános rendkívüli tanár – továbbra is előadta, egészen 1938 januárjáig. Vele párhuzamosan *Harkai Schiller Pál* is minden félévben meghirdette kísérleti lélektani, gyermeklélektani előadásait, de ilyen témái is voltak: „Lélektani kísérletek,” „Lélektani kutatások.” Két előadásának érdekes címe: „A csínytevés lélektana,” „Csíny és csel.”

Továbbra is előadta korábbi kémia-módszertani témáit *Loczka Alajos* magántanár, az 1941/1942-i tanév elejétől kezdve viszont a „Közügytanunk szervezete” című témára váltott át.

Új témákkal folytatta neveléstörténeti előadásait *Balassa Brúnó* magántanár (de most már nem minden félévben): „Az új pedagógiai naturalizmus története,” „A hazai tanügyi közigazgatás és történeti alapjai,” „A hazai tanügyi igazgatás, felügyelet és múltja.”

Elsősorban filozófiai témákkal foglalkozott *Noszlopi László* magántanár, de volt közöttük számos neveléstudományi vonatkozású is. Például: „Személyiség és világnézet,” „A gyermeklélektani kutatás módszerei,” „Gyermekmegfigyelés,” „A pályalélektan problémái” stb.

Az 1941/1942-i tanév első félévében kezdte meg „Bevezetés a kultúrfilozófiába” összefoglaló című sorozatát *Mátrai László* magántanár, az egyes tanévek első féléveiben tartva meg a következő előadásokat: „I. Bevezetés,” „II. Élmény, világnézet, eszmény,” „III. Az eszményalkotás lélektana,” „IV. Struktúra, jelentés, mű.”

Ezek az évek már a második világháború évei, s egyre nagyobb mértékben pusztultak világszerte az emberi kultúra értékei, s pusztult maga a kultúrát teremtő ember is a háború esztelen-embertelen poklában. A budapesti egyetem bölcsészkarán ezekben az esztendőekben a *kultúrfilozófia*, s az erre alapozott *kultúrpedagógia* volt az uralkodó.

Az 1944/1945-i tanév első félévére beiratkozott hallgatók a következő neveléstudományi vonatkozású előadások között választhattak:

A kultúrfilozófia alapkérdései. Heti 2 óra. *Kornis Gyula* ny. r. tanár.

A pedagógia alapkérdései. Heti 2 óra. *Prohászka Lajos* ny. r. tanár.

A középkori nevelés története. Heti 2 óra. *Prohászka Lajos* ny. r. tanár.

Pedagógiai szeminárium. Spranger, Heti 2 óra. *Prohászka Lajos* ny. r. tanár.

A magyar tanügyi igazgatás történeti fejlődése. Heti 2 óra. *Balassa Brúnó* c. nyilvános rendkívüli tanár.

Hivatásetika. Heti 1 óra. *Noszlopi László* magántanár

A közoktatás szervezete. Heti 2 óra. *Loczka Alajos* magántanár.

Lélektan: motiváció. Heti 2 óra. *Harkai Schiller Pál* magántanár.

Lélektani gyakorlatok. Heti 3 óra. *Harkai Schiller Pál* magántanár.

Bevezetés a kultúrfilozófiába. IV. Struktúra, jelentés, mű.

Heti 1 óra. *Mátrai László* magántanár.

Az 1944/1945-i tanév első félévére meghirdetett előadásait azonban csak elkezdheték a tanárok, de nem tudták befejezni, mert a tanítás 1944 októberének végén megszakadt. S nemsokára megindult Budapest ostroma.

IV.

A felszabadulás után

(1945–1949)

A felszabadult fővárosban – az 1945. április 9–21. között tartott beiratkozás után – újra elkezdődött az oktatás a bölcsészkaron a mintegy felére csökkent hallgatóság számára.²² A csonka félév 1945. július 29-én fejeződött be.

A neveléstudományi tanszék élén változatlanul *Prohászka Lajos* egyetemi nyilvános rendes tanár állt, akit az igazoló bizottság igazolt.²³ Tekintélye a koalíciós időszakban is töretlen maradt. Ennek jele, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának 1946. július 24-től igazgató tagja lett, a Magyar Pedagógiai Társaságnak továbbra is elnöke, az újonnan alakult Magyar Pszichológiai Társaság pedig társelnökévé választotta.

Az 1945/1946-tal kezdődő, s az 1948/1949-cel záruló négy tanévben lényegében a korábbi hagyományos keretek között folyt a bölcsészkar oktatás, a meghirdetett neveléstudományi vonatkozású előadások címei egyelőre nem sok változást tükröznek.

Nem sokkal a háború befejeződése után újra elkezdte működését a tanárképző intézet, a mintagimnázium s a tanárképesítő („tanárvizsgáló”) bizottság.

Prohászka Lajos folytatta korábbi nevelésméleti és neveléstörténeti előadásait. Ezek egy része „kézirat gyanánt” egyetemi jegyzetek formájában meg is jelent, amelyeket – címlapjuk szerint – „dr. *Prohászka Lajos* egy. ny. r. t. előadásai alapján összeállította ifj. *Jesch László*”. A következő kötetek kerültek a hallgatók kezébe: „A hellenisztikus kor nevelésének története” (1947), „A római nevelés története” (1948), „A tanterv elmélete. Didaktika II.” (1948), „A nevelés története a középkorban” (1948., 1949).

²² *Sinkovics István*: A bölcsészettudományi kar története. „Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 1945–1970.” (főszerk: *Sinkovics István*) c. kötetben. Bp. é. n. 387–437.

²³ *Köte Sándor*: Pedagógia és pszichológia. „Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 1945–1970.” (főszerk. *Sinkovics István*) c. kötetben, Bp. é. n. 456–465.

Tovább folytatódtak a *magántanári előadások* is. Az 1945/1946-i tanévben magántanári habilitációt nyert *Faragó László* „A köznevelés szervezetének elmélete,” *Lénárd Ferenc* „A gondolkodás lélektana” témakörben; a következő évben pedig *Kováts Gyula* a „Didaktika” témakörben.

Folytatódott a *tanszék szervezeti formálódása*, egyelőre továbbra is a kari Pedagógiai Könyvtár keretei között. Az 1945/1946-i egyetemi Almanach így említi a Pedagógiai Könyvtár személyzetét: Igazgató: Prohászka Lajos ny. r. tanár, Fizetéstelen tanársegéd: Faragó László szolgálatételre beosztott középisk. tanár. Díjtalan gyakornokok: Vermes Stefánia és Davida Éva.

Az 1946/1947-es tanévben a Pedagógiai Könyvtár személyzete már Egyetemi Pedagógiai Intézet néven szerepelt. 1947. április 17-én az Intézet igazgatója – vagyis Prohászka Lajos – egy fizetési tanársegédi állás megszervezését kérte, de eredménytelenül.²⁴ 1949 májusában az Egyetemi Pedagógiai Intézetet Vermes Stefánia „díjtalan tanársegéd”, valamint két „fél könyvtárkezelő” alkotta, a professzor vezetése alatt.²⁵

Jelentős esemény volt a neveléstudomány szempontjából is, hogy 1947 őszén megszervezték a pesti bölcsészkaron a *pedagógiai lélektan* katedráját, és erre *Várkonyi Hildebrand Dezsőt*, a szegedi egyetem 1929-től a pedagógiai lélektan nyilvános rendes tanárát hívták meg. Ő lett a kari Pszichológiai Intézet igazgatója is. 1948. március 23-án *Kardos Lajos* intézeti tanári megbízást kapott ennél az intézetnél.

A koalíciós időszakban folyó egyetemi neveléstudományi oktatás illusztrálásaképpen az 1947/1948-ban elhangzott pedagógiai vonatkozású előadások címeit idézzük a kari tanrendből.

Az első félévben:

Művelődési eszmények és javak. Heti 2 óra. *Prohászka Lajos* ny. r. tanár.

A hellenisztikus kor nevelésének története. Heti 2 óra. *Prohászka Lajos* ny. r. tanár.

Pedagógiai szeminárium. Az iskolai élmény vizsgálata. Heti 2 óra. *Prohászka Lajos* ny. r. tanár.

Pedagógiai proszeminárium. Heti 1 óra. Vezető: *T. Mándy Stefánia*

A nevelés története Magyarországon a XVII. században. Heti 2 óra. *Balassa Brúnó* c. ny. rk. tanár.

Az amerikai köznevelés. Heti 2 óra. *Loczka Alajos* magántanár.

A funkcionális lélektan és a modern pedagógia alapelvei. Heti 2 óra. *Faragó László* magántanár.

Gyakorlati munkás-pedagógia. *Keleti Márton* mb. előadó.

A második félévben:

Didaktika. Heti 2 óra. *Prohászka Lajos* ny. r. tanár.

A római nevelés története. Heti 2 óra. *Prohászka Lajos* ny. r. tanár.

Pedagógiai szeminárium. Az iskolai élmény vizsgálata. Heti 2 óra. *Prohászka Lajos* ny. r. tanár.

Pedagógiai proszeminárium. Heti 1 óra. Vezető: *T. Mándy Stefánia*

Az újkori nevelés története. Heti 2 óra. *Balassa Brúnó* c. ny. rk. tanár.

Az erkölcsi neveléslelektana. Heti 2 óra. *Noszlopi László* magántanár.

Az amerikai tanügyigazgatás. Heti 2 óra. *Loczka Alajos* magántanár.

A funkcionális nevelés elvei az új nevelői módszerek gyakorlataiban. Heti 2 óra. *Faragó László* magántanár.

Didaktika (Alapvetés). Heti 2 óra. *Kováts Gyula* magántanár.

A lélektani előadások két félévesek voltak:

²⁴ Egyetemi Levéltár, jelzete: 1071/1946–47.

²⁵ Egyetemi Levéltár, bölcsészkar tanácsülési jegyzőkönyv, 1948/40.

Mai lélektani irányok. Heti 2 óra. *Lénárd Ferenc* magántanár.

Lélektani statisztika. A matematikai statisztika alkalmazása a lélektanban. Heti 1 óra. *Lénárd Ferenc* magántanár.

Általános lélektan. Heti 2 óra. *Kardos Lajos* mb. előadó.

Érzékeléslélektan. Heti 1 óra. *Kardos Lajos* mb. előadó.

Lélektani gyakorlatok. Heti 2 óra. *Kardos Lajos* mb. előadó.

*

Döntő változásokat hozott az 1949-i egyetemi reform a neveléstudományi tanszék életében is. Az egyetemi képzés újjászervezéséről az 1949. január 7-én megjelent 260/1949. sz. kormányrendelet, a tanulmányi és vizsgarend új szabályozásáról pedig a január 24-én kibocsátott 600/1949. sz. VKM-rendelet intézkedett.²⁶

Akárcsak a többi bölcsészkar szak esetében, a neveléstudományi tanszék vonatkozásában is *átalakult a „tanszék” fogalma*.

Korábban – mint láttuk – a professzori katedrát jelentette, amelyet kinevezése alapján vehetett birtokába az egyetemi nyilvános rendes tanár. A „humán” tudományok professzorainak segédszemélyzete a szakintézet, illetőleg szakkönyvtár keretei között szerveződött. A professzorok és a magántanárok szaktudományukon belül a maguk által választott témákat adták elő, saját belátásuk szerint.

Az 1949-i rendelkezések részletesen előírták minden egyetemi szakon a feldolgozandó teljes tananyagot, amelyből a hallgatóknak minden félév végén vizsgáznuk kell, s amely tananyagot teljes egészében elő kellett adni a félévek folyamán. A rendelkezések a tantervben szereplő előadások, szemináriumok és gyakorlatok látogatását, valamint a kollokviumok, szigorlatok letételét, illetőleg gyakorlati jegy szerzését kötelezővé tették a hallgatók számára.

E rendelkezések végrehajtásához *megfelelő oktatószemélyzetet kellett biztosítani*, ezért megszervezték a „humán” tudományok professzorai körül is a gyakornokokból, tanársegédek, adjunktusokból, illetőleg docensekből álló „tanszéket”

Megszűnt a magántanári státus, eltörölték a rendes, rendkívüli és címzetes egyetemi tanári megjelöléseket, csupán a ténylegesen funkcionáló professzort nevezték ezután egyetemi tanárnak.

Átalakult az 1949-i egyetemi reform nyomán *a tanárképzés és a neveléstudományi tanszék viszonya* is.

Az 1949 előtti száz esztendőben az egyetemen, illetőleg a bölcsészkaron végzett tanulmány teljességét a *doktorátus* adta meg; az egyetemi képzés célja nem valamiféle „szakmai” képesítés, jogosítás megszerzése volt, illet az egyetem nem adott, hagyományos felfogását védve: az egyetem nem szakiskola. A doktorátus megszerzéséhez a doktori disszertáció sikeres megvédésén, illetőleg a doktori szigorlaton túl a bölcsészkaron meghirdetett előadások 8 féléven át tartó igazolt hallgatása volt.

²⁶ Az 1949-i egyetemi reformról: A bölcsészeti és természettudományi karok reformja. Bp. 1949.; Sinkovics i. m. 399–415. – Előzményeiről Ladányi Andor: A felsőoktatás szocialista átszervezésének kezdete: az 1948. évi egyetemi reform. Magyar Pedagógia 1970. 143–169.

Ettől – a doktorátust célzó „szabad-bölcsész” tanulmánytól – megkülönböztetendő a középiskolai tanári oklevél megszerzésének folyamata. Az 1924-ben újjászervezett Középiskolai Tanárképző Intézet előírta tagjai számára, hogy milyen tárgykörben kötelesek előadásokat hallgatni az egyetemen, illetőleg ezen felül a Középiskolai Tanárképző Intézetben is; s azt is megszabta, hogy milyen egyetemi, illetőleg tanárképzői tantárgyakból kell vizsgáznuk azoknak, akik tandíjmentességre pályáznak. A tanárképzősök kötelesek voltak a második tanév végén alapvizsgát, a negyedik tanév végén szakvizsgát, az ötödik tanév végén pedig pedagógiai vizsgát tenni az Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság előtt. A gyakorlatév után kiállott újabb sikeres vizsga juttatta a jelölteket a középiskolai tanári oklevélhez.

Az 1949-i egyetemi reform ezen is gyökeresen változtatott. Megszüntették a Középiskolai Tanárképző Intézetet, az Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságot, s az egyetem feladatává vált minden vonatkozásban a középiskolai tanárképzés. Ezután az egyetem adta a tanári oklevelet, amely két tantárgy középiskolai oktatására képesített és jogosított.

A tanárszakos hallgatók számára ettől kezdve kötelezővé tették, hogy nevelésméleti, didaktikai, neveléstörténeti, iskolaszervezettani, lélektani és oktatásmódszertani előadásokat hallgassanak, s ezekből kollokváljanak.

Az 1948/1949-i tanév második felében már feltüntették a tanrendben a kötelező pedagógiai tantárgyakat: az I–II. éves tanárszakos hallgatók számára neveléstörténetet adott elő *Vajda György Mihály*, a III. éveseknek neveléstant *Faragó László*, általános lélektant *Kardos Lajos*, a IV. éveseknek általános didaktikát *Prohászka Lajos*, az V. évesek pedig *Jausz Béla* „Az iskola szervezete és élete” című előadását hallgatták.

1949 nyarán a kari intézeteket összevonták, így jött létre a pedagógiai és a pszichológiai intézetből a *Neveléstudományi Intézet*, élén három tagú igazgatótanáccsal. Ennek tagjai voltak: Várkonyi Dezső ny. r. tanár, Kardos Lajos int. tanár, Vajda György Mihály mb. előadó.

A neveléstudomány addigi nyilvános rendes tanára, Prohászka Lajos nem tudott azonosulni a reformokkal. Az 1949/1950-es tanévben a hagyományos rend szerint ő következett volna a dékáni tisztségben, az 1949. június 1-i dékánválasztó kari tanácsülésen azonban azt kérte a tanács tagjaitól, hogy ne szavazzanak rá, mert nem tudja vállalni a dékánságot. Az 1949. október 5-i kari tanácsülésen még részt vett, az 1949. december 12-i ülésen azután a dékán bejelentette, „hogy a VK miniszter úr Prohászka Lajos ny. r. tanárt szolgálata alól felmentette és rendelkezési állományba helyezte, valamint nyugdíjaztatása iránt intézkedett”.²⁷ (Prohászka 52 éves volt ekkor.)

A Bölcsészettudományi Kar neveléstudományi intézete látta el ettől kezdve a Bölcsészettudományi Karon, valamint a Természettudományi Karon (amelyet ugyancsak az 1949-i reformrendeletek nyomán hoztak létre) a pedagógia-oktatást, mindkét karon kötelező volt a tanárszakos hallgatók számára a pedagógiai előadások hallgatása, s az azokból teendő vizsga. Ezen felül feladatává vált az 1948-ban alapított Közgazdaságtudományi Egyetem gazdasági szaktanárjelölt-hallgatóinak, valamint az egyetemen 1947/1948-ban megindult esti tagozat, illetőleg az 1951/1952-i tanévben kezdődő levelező tagozat pedagógia-oktatása is.

²⁷ Egyetemi Levéltár, bölcsészkar tanácsulési jegyzőkönyvek, 1948/49., 1949/50.

Mindez széles körű és sokrétű feladatot rótt a *frissen megszervezett új neveléstudományi intézetre*, amelynek oktató-együttesét egyelőre ideiglenes megbízások alapján állították össze az 1949/1950-es tanévre. Az intézet tagjai gyakran cserélődtek ezekben az első években.

Végül az 1949-i egyetemi reform nyomán a *pedagógia-szak más egyetemi szakkal egyenrangú, más tantárggyal párosítható egyetemi szakká vált*. Ezt többek között azt indokolta, hogy megszűnt az Apponyi-kollégium, ahol addig pedagógia-szakosokat képeztek a tanítóképzők számára. Ez után a tanítóképzők és az 1948-ban meginduló pedagógiai főiskolák pedagógia-tanárait a bölcsészkar neveléstudományi intézete képezte. De egyre nagyobb számban kívántak egyetemi szinten pedagógiai szakképzettséget szerzett szakembereket az élet más területei is (tanügyigazgatás, pedagógus-továbbképzés stb.).

Az 1949-es egyetemi reform a szocialista pedagógia oktatását, szocialista tanárok képzését irányozta elő. Mivel a szocialista pedagógiát tárgyaló, magyar szerzők által írt művek ekkor még nem álltak rendelkezésre, ezért szovjet szerzők tankönyveit fordították le magyarra, ezek alapján folytak az előadások, ezek anyagának számonkérése történt a vizsgákon.

Eleinte *B. P. Jeszipov* és *N. K. Goncsarov*, majd *I. A. Kairov* neveléstudományi munkáit, illetőleg *J. N. Medinszkij* neveléstörténetét használták az előadók és a hallgatók ezekben az években.²⁸

*

Az 1949-et követő néhány esztendő a megszerveződés, az alakulás-formálódás időszakát jelentette az új neveléstudományi intézet számára, telve sok bizonytalansággal, próbálkozással, ideiglenes megoldással.

Az intézet vezetése és személyi állománya az 1952/1953-i tanév elejére megszilárdult, az újra önállósult Neveléstudományi Tanszék élére azonban csak 1959-ben neveztek ki egyetemi tanári rangú vezetőt.

A szocialista pedagógia az 1949-et követő években vált meghatározóvá a budapesti egyetem neveléstudományi tanszékén, új korszakot nyitva a másfél évszázados intézmény történetében.

²⁸ *Jeszipov–Goncsarov*: Pedagógia. Bp. 1950. Szocialista Nevelés Könyvtára 1. sz.; *Kairov*: Pedagógia. Ford. Gallyas Ferenc. Bp. 1950., 1951., javított kiadások: 1951., 1952., 1953. Szocialista Nevelés Könyvtára 4. sz.; *Medinszkij*: A nevelés története. Bp. 1951. Ford.: Gallyas Ferenc. Szocialista Nevelés Könyvtára 33. sz.